

แนวคิดมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ The Concept of the Invisible Hand of Adam Smith from the Perspective of Buddhist Ethics

หฤทธิ์ สุกใส

Harit Suksai

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: Harit.suksai15@gmail.com

Received June 2, 2025; Revised August 24, 2025; Accepted: December 23, 2025

บทคัดย่อ

แนวคิดมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ เป็นเสมือนกลไกที่ทำให้ตลาดเสรีสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านแรงจูงใจจากผลกำไรส่วนบุคคล ผู้คนจะแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดให้กับตัวเอง กระบวนการนี้ยังทำให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์หลายประการ จึงควรมีการตรวจสอบคุณธรรมจริยธรรม เพื่อตอบประเด็นปัญหาที่ว่า การขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยแนวคิดมือที่มองไม่เห็น เป็นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สมควรหรือไม่ บทความนี้ได้พิจารณาจากมุมมองพุทธจริยศาสตร์ ที่มุ่งเน้นการลดละความโลภ การทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น การสร้างสังคมที่มีความยุติธรรมและมีคุณธรรม รวมถึงการทำธุรกิจ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์นั้นเป็นเพียงวิธีการเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์ ในการวิเคราะห์พบว่า พุทธจริยศาสตร์ให้เหตุผลสนับสนุนแนวคิดมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ ว่ามีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรได้ดี ต้องมีหลักศีลธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมเข้ามากำกับ พุทธจริยศาสตร์เตือนไว้ว่าต้องระมัดระวังไม่ให้ตลาดถูกครอบงำด้วยความโลภหรือความอยากเกินพอดี โดยการสร้างระบบเศรษฐกิจที่สมดุล มีคุณธรรม และยังประโยชน์แก่ทุกฝ่ายในสังคม เพราะการดำเนินการทางเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือไม่ใช่เป้าหมาย และผู้เขียนได้เสนอองค์ความรู้ใหม่ ที่เรียกว่า “มือที่มองเห็นด้วยจริยธรรม” หมายถึง การใช้หลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาเป็นตัวกำกับการทำงานของเศรษฐกิจ ทั้งยังเป็นทางเลือกในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่คำนึงถึงความเจริญทางจิตใจควบคู่ไปกับความเจริญทางวัตถุ

คำสำคัญ: มือที่มองไม่เห็น; พุทธจริยศาสตร์; พุทธเศรษฐศาสตร์

Abstract

Adam Smith's concept of the “invisible hand” is often regarded as a mechanism by which the free market efficiently allocates resources, guided by individual pursuit of profit. While this self-interest can incidentally yield benefits for

society and the economy at large, the concept has drawn ethical scrutiny. This article critically examines the moral legitimacy of such a market-driven economy through the lens of Buddhist ethics, which emphasizes the renunciation of greed, altruistic action, and the cultivation of a just and virtuous society. From this perspective, economic activity is not an end in itself but a means toward the higher purpose of human flourishing. In the analysis, it showed that Buddhist ethics can support the invisible hand's capacity for efficient resource distribution—provided it is constrained by moral principles and social responsibility. Buddhist thought further cautions against markets dominated by unchecked desire, advocating instead for a balanced, ethically grounded economic system that benefits all. The study introduces the notion of the “visible hand of ethics,” a conceptual framework proposing that Buddhist moral principles actively guide economic practices toward both material and spiritual well-being.

Keywords: Invisible Hand; Buddhist Ethics; Buddhist Economics

บทนำ

แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เสนอโดย อัดัม สมิธ (Adam Smith) นักเศรษฐศาสตร์ชาวสกอตแลนด์ มีหลายแนวคิดที่น่าสนใจ ซึ่งมีแนวคิดหนึ่งที่มีการพูดถึงเป็นอย่างมากนั้นคือ แนวคิดมือที่มองไม่เห็น (Invisible Hand) จากหนังสือชื่อ *The Wealth of Nations* (ความมั่งคั่งของประชาชาติ) ตีพิมพ์ในปี 1776 แนวคิดนี้อธิบายว่า การกระทำที่เห็นแก่ตัวของบุคคลในเศรษฐกิจเสรี อาจนำไปสู่ผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยไม่จำเป็นต้องมีการควบคุมจากรัฐหรือหน่วยงานส่วนกลาง กล่าวคือ “มือที่มองไม่เห็น” เป็นเสมือนกลไกที่ทำให้ตลาดเสรีสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านแรงจูงใจจากผลกำไรส่วนบุคคล ผู้คนจะแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดให้กับตัวเอง แต่กระบวนการนี้ยังทำให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมอีกด้วย

มีคำที่กล่าวจากหนังสือ *The Wealth of Nations* ว่า “บุคคลทุกคนจำเป็นต้องทำงานหนักเพื่อให้รายได้ประจำปีของสังคมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยทั่วไปแล้ว เขาไม่ได้ตั้งใจที่จะส่งเสริมผลประโยชน์สาธารณะ และไม่รู้ว่าเขากำลังส่งเสริมผลประโยชน์นั้นมากนักเพียงใด ด้วยการให้ความสำคัญกับการสนับสนุนอุตสาหกรรมในประเทศมากกว่าต่างประเทศ เขามุ่งหวังเพียงความปลอดภัยของตนเอง และด้วยการกำกับดูแลอุตสาหกรรมนั้นในลักษณะที่ผลผลิตอาจมีค่ามากที่สุด เขามุ่งหวังเพียงผลประโยชน์ของตนเอง และในเรื่องนี้ เช่นเดียวกับกรณีอื่น ๆ อีกมากมาย เขาถูกจูงมือโดยมือที่มองไม่เห็นเพื่อส่งเสริมเป้าหมายที่ไม่ได้อยู่ในความตั้งใจของเขาการที่สังคมไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของมันก็ไม่ได้เลวร้ายเสมอไป โดยการแสวงหาผลประโยชน์ของตนเอง เขามักจะส่งเสริมผลประโยชน์ของสังคมอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าเมื่อเขาตั้งใจจะส่งเสริมมันจริง ๆ ฉันไม่เคยรู้จักการทำหน้าที่ที่ผู้ที่ย้ายมาค้าขายเพื่อผลประโยชน์สาธารณะทำการเสแสร้ง ซึ่งไม่ค่อยเกิดขึ้นบ่อยนักในหมู่พ่อค้า และแทบไม่ต้องใช้คำพูดใด ๆ เพื่อห้ามปรามพวกเขาจากการกระทำนั้น” (Adam Smith, 1937)

เดวิด ริคาร์โด (David Ricardo, 1951) สนับสนุนแนวคิดเรื่องตลาดเสรีและกลไกการทำงานของตลาด โดยเชื่อว่าตลาดสามารถปรับตัวได้เองหากปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ เดวิด ริคาร์โดขยายแนวคิดนี้ไปในเรื่องของการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งเชื่อว่าแต่ละประเทศควรผลิตสินค้าที่ตนมีความได้เปรียบในการผลิต เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันจากการค้า

แนวคิดมือที่มองไม่เห็น (Invisible Hand) ของอดัม สมิธ (Adam Smith, 1937) มีเป้าหมายคือ การจัดสรรทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เป็นตัวแทนของกลไกตลาดที่นำพาการตัดสินใจของผู้ผลิตและผู้บริโภคไปในทิศทางที่ส่งเสริมผลประโยชน์ส่วนรวม การสร้างความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทานในตลาดที่มีการแข่งขันเสรี การตัดสินใจซื้อและขายของผู้คนจะถูกควบคุมโดยราคาที่สะท้อนอุปสงค์และอุปทานอย่างสมดุล ส่งเสริมผลประโยชน์ส่วนรวม แม้ผู้ประกอบการและผู้บริโภคจะทำการต่าง ๆ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ส่วนตัว แต่ในที่สุดการกระทำเหล่านั้นจะนำไปสู่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม

การใช้แนวคิดมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ เป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐศาสตร์และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจเสรี แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์หลายประการที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยม ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาการแสวงหากำไรส่วนตัวโดยเสรีอาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เพราะทรัพยากรอาจถูกสะสมอยู่ในมือของคนกลุ่มเล็ก ๆ ในขณะที่คนกลุ่มใหญ่อาจมีรายได้ต่ำและขาดโอกาส การแทรกแซงของรัฐบาลและการควบคุมตลาด อดัม สมิธ เน้นให้รัฐมีบทบาทจำกัด แต่ในความเป็นจริง การไม่แทรกแซงของรัฐในตลาดเสรีอาจทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น การผูกขาด การค้าที่ยุติธรรมไม่ได้ และการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบแรงงาน การแบ่งงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต แต่ในบางกรณี การแบ่งงานอาจนำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบแรงงานและเงื่อนไขการทำงานที่ไม่ดี และความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ระบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับการแสวงหากำไรอาจไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษ (McLellan, David , Marx Before Marxism, 1980)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า แนวคิดมือที่มองไม่เห็น ของ อดัม สมิธ จะมีจุดแข็งในการส่งเสริมประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและการสร้างความมั่งคั่งผ่านตลาดเสรี แต่ในความเป็นจริงก็พบปัญหาหลายประการที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยม เช่น ความเหลื่อมล้ำ การผูกขาด การเอารัดเอาเปรียบแรงงาน และความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงและหาแนวทางแก้ไขมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด (บัณฑิต นิจถาวร, ๒๕๖๖)

ในมุมมองของพุทธจริยศาสตร์ แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นแบบพุทธนั้นเสมือนต้นเหตุที่ส่งผลต่อแรงจูงใจจากการแสวงหากำไรส่วนตัว พุทธจริยศาสตร์ มองว่าการกระทำที่ขับเคลื่อนด้วยความเห็นแก่ตัวหรือความโลภ (โลภะ) ถือเป็นบาปกรรม (อกุศลมูล) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 305 หน้าที่ 260 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพราะอาจนำไปสู่ความทุกข์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น พุทธจริยศาสตร์เน้นการกระทำที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการละความโลภ การแสวงหาประโยชน์ควรเป็นไปในลักษณะที่สร้างประโยชน์ร่วมกัน โดยไม่มีความเห็นแก่ตัว ซึ่งตรงข้ามกับการแสวงหากำไรส่วนตนที่เป็นหลักใน "มือที่มองไม่เห็น" รวมถึงผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์มองว่าการทำเพื่อประโยชน์ของตนเองมากเกินไปอาจสร้างความทุกข์และ

ความเหลื่อมล้ำให้แก่สังคม พุทธจริยศาสตร์สนับสนุนการทำประโยชน์ร่วมกัน โดยมีหลักการเช่น อริยสัจ 4 ที่มุ่งเน้นการดับทุกข์และสร้างสังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืน รวมถึงการพัฒนาจิตใจให้เป็นไปตามหลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา) ซึ่งเน้นความกรุณาและความยุติธรรมต่อสรรพชีวิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 34 ข้อที่ 190 หน้าที่ 75 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และการจัดสรรทรัพยากรและความยุติธรรม พุทธจริยศาสตร์มองว่าการจัดสรรทรัพยากรควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของความยุติธรรมทางศีลธรรม ไม่ใช่เพียงการปล่อยให้ตลาดเสรีทำงาน ซึ่งต่างจากการแสวงหาผลกำไรสูงสุดในระบบทุนนิยม และความพอเพียงและความโลภน้อย พุทธจริยศาสตร์มีหลักการที่เน้นการดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง และการไม่แสวงหาความมั่งคั่งเกินจำเป็น หลักอปริษะ หรือความไม่โลภ ถือเป็นคุณธรรมสำคัญในการดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล พุทธจริยศาสตร์เน้นความสัมพันธ์ที่มีคุณธรรม โดยยึดหลักการสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา) ซึ่งสอนให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมองว่าความสุขของผู้อื่นเป็นความสุขของตนเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 140 หน้าที่ 167 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จากมุมมองพุทธจริยศาสตร์ มองว่า แนวคิด "มือที่มองไม่เห็น" ของอดัม สมิธมีการเน้นไปที่ผลประโยชน์ส่วนตัวและการปล่อยให้ตลาดทำงานโดยเสรี เป็นเป้าหมายหลักของการทำงานของแนวคิดเศรษฐศาสตร์ ซึ่งอาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำและความทุกข์ในสังคม พุทธจริยศาสตร์มุ่งเน้นการลดละความโลภ การทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น การสร้างสังคมที่มีความยุติธรรมและมีคุณธรรม รวมถึงการทำธุรกิจตามกฎหมายของพุทธจริยศาสตร์นั้นเป็นเพียงวิธีการเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์ นั่นคือการบรรลุผลนิพาน

จากประเด็นที่กล่าวมานั้น ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดมือที่มองไม่เห็น เป็นกลไกในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญ แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์หลายประการ จึงควรมีการตรวจสอบคุณธรรมจริยธรรมของแนวคิดมือที่มองไม่เห็น ว่ามีการทำงานอย่างมีความรับผิดชอบ ต่อมนุษย์ ต่อสังคม และสิ่งแวดล้อมหรือไม่ เพื่อให้คนในสังคมทำงานอย่างมีความสุข และเป็นแนวคิดที่เจริญยิ่งขึ้น ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของ อดัม สมิธ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ เพื่อตอบประเด็นปัญหาที่ว่า การขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยแนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็น เป็นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สมควรหรือไม่ เพื่อประโยชน์ในการนำไปประยุกต์ใช้ในทางวิชาการ ในทางการทำธุรกิจ รวมถึงการดำเนินชีวิตต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์” นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลแนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ จากหนังสือ The Wealth of Nations (ความมั่งคั่งของประชาชาติ)

2. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด พุทธเศรษฐศาสตร์ จากหนังสือ พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ , เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , หนังสือ พุทธเศรษฐศาสตร์ ของ อภิชัย พันธเสน
3. แยกแยะประเด็นเพื่อวิพากษ์แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นและตรวจสอบเหตุผลที่ใช้อธิบาย
4. สรุปผลของการศึกษา และนำเสนอข้อมูลที่ได้มา

ผลการศึกษา

แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็น (Invisible Hand) แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เสนอโดย อัดัม สมิธ (Adam Smith) นักเศรษฐศาสตร์ชาวสกอตแลนด์ในหนังสือชื่อ The Wealth of Nations (ความมั่งคั่งของประชาชาติ) ตีพิมพ์ในปี 1776 แนวคิดนี้อธิบายว่า การกระทำที่เห็นแก่ตัวของบุคคลในเศรษฐกิจเสรี อาจนำไปสู่ผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยไม่จำเป็นต้องมีการควบคุมจากรัฐหรือหน่วยงานส่วนกลาง กล่าวคือ "มือที่มองไม่เห็น" เป็นเสมือนกลไกที่ทำให้ตลาดเสรีสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านแรงจูงใจจากผลกำไรส่วนบุคคล ผู้คนจะแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดให้กับตัวเอง แต่กระบวนการนี้ยังทำให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมอีกด้วย

ลักษณะของแนวคิดมือที่มองไม่เห็น (Invisible Hand) คือการให้โอกาสทุกคนได้ตัดสินใจทำในสิ่งที่เขาคิดว่าดีที่สุดสำหรับเขา ความคิดสร้างสรรค์เหล่านั้นจะก่อให้เกิดความมั่งคั่งแก่ประเทศ เป็นการเสนอแนวความคิดแบบปัจเจกชนนิยม (Individualism) ถ้าอธิบายในทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันก็คือ การเกิดประสิทธิภาพในการผลิตและการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเกิดจากกลไกราคา (Price Mechanism) ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในกลไกตลาดเป็นผู้ดำเนินการ เมื่อตลาดเป็นไปอย่างเสรีผู้ที่มีประสิทธิภาพในการผลิตมากที่สุดจะเป็นผู้เสนอซื้อปัจจัยการผลิตในราคาสูงสุดเพื่อเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตนั้น และนำไปผลิตผลผลิตได้สูงที่สุดบนแนวทางของกลไกตลาดที่ให้กลไกราคาทำงานจะเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดด้วย มือที่มองไม่เห็นหรือกลไกตลาด ยังเป็นผู้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ โดยที่รัฐบาลไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยว เพราะจะมีการปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพเศรษฐกิจในระยะยาว

อัดัม สมิธ มุ่งเน้นถึงองค์ประกอบสำคัญทางด้านอุปสงค์และอุปทาน (Demand and Supply) แนวคิดมือที่มองไม่เห็นอาศัยกลไกของอุปสงค์และอุปทานในการควบคุมตลาด เมื่อผู้บริโภคต้องการสินค้าหรือบริการมากขึ้น (อุปสงค์) ราคาสินค้าจะสูงขึ้น และผู้ผลิตจะเพิ่มการผลิตเพื่อรองรับความต้องการ แต่เมื่ออุปทานล้นตลาด ราคาจะลดลง ทำให้ผู้ผลิตลดการผลิตลง กระบวนการนี้ช่วยให้ตลาดเกิดความสมดุลเอง รวมไปถึง กลไกราคา (Price Mechanism) ราคาทำหน้าที่เป็นตัวชี้้นำสำคัญในการตัดสินใจของผู้ผลิตและผู้บริโภค ถ้าราคาสินค้าสูง ผู้ผลิตจะมีแรงจูงใจในการผลิตมากขึ้น แต่ถ้าราคาต่ำ จะทำให้พวกเขาลดการผลิตหรือออกจากตลาด ในขณะที่ผู้บริโภคจะตัดสินใจซื้อสินค้าตามระดับราคาที่ตนยอมรับได้ และผลประโยชน์ส่วนตัว (Self-Interest) โดย อัดัม สมิธ เชื่อว่าบุคคลและธุรกิจต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจต่างดำเนินการเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ผู้ผลิตมุ่งหวังผลกำไรจากการขายสินค้า ในขณะที่ผู้บริโภคต้องการสินค้าที่ตรงกับความต้องการของตน การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัwnี้จะช่วยขับเคลื่อนตลาดไปสู่การจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

การแข่งขันเสรี (Free Competition) การแข่งขันในตลาดเสรีระหว่างผู้ผลิตและผู้ประกอบการจะทำให้เกิดประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ผู้ผลิตต้องปรับปรุงคุณภาพสินค้าและบริการของตนเองเพื่อแข่งขันในตลาด รวมทั้งลดต้นทุนการผลิตเพื่อเสนอราคาที่ดึงดูดผู้บริโภค การแข่งขันนี้ส่งผลให้เกิดการพัฒนานวัตกรรมและการเพิ่มคุณภาพสินค้าในตลาด ซึ่งทำให้มีการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficient Resource Allocation) ระบบตลาดเสรีที่ขับเคลื่อนด้วยมือที่มองไม่เห็น จะช่วยในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติและทุนต่าง ๆ ไปในทิศทางที่เหมาะสมที่สุด โดยเฉพาะทรัพยากรจะถูกจัดสรรไปยังพื้นที่ที่สามารถสร้างประโยชน์สูงสุดได้ ซึ่งทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน รวมถึงบทบาทที่จำกัดของรัฐบาล (Limited Government Intervention) ตามแนวคิดนี้ รัฐบาลไม่ควรเข้ามาแทรกแซงกลไกตลาดอย่างไม่จำเป็น รัฐบาลควรมีบทบาทแค่การรักษาความสงบเรียบร้อย การบังคับใช้กฎหมาย และการปกป้องสิทธิทรัพย์สินส่วนบุคคล เพื่อให้ระบบตลาดสามารถทำงานได้โดยไม่ต้องมีการแทรกแซงที่ขัดขวางกลไกของมือที่มองไม่เห็น และสร้างความสมดุลอัตโนมัติ (Automatic Equilibrium) แนวคิดมือที่มองไม่เห็นเชื่อว่าตลาดจะปรับตัวเองเข้าสู่สภาพสมดุลโดยอัตโนมัติ หากไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก ราคาสินค้าจะสะท้อนถึงความต้องการและปริมาณที่มีอยู่ในตลาด ซึ่งจะนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสมที่สุด องค์ประกอบเหล่านี้ช่วยให้ตลาดทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการตัดสินใจของแต่ละบุคคลที่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัวจะนำไปสู่ผลประโยชน์โดยรวมของสังคม

คุณค่าหลักของแนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็น ของอดัม สมิธ มุ่งเน้นไปที่การส่งเสริมระบบตลาดเสรีและการสร้างผลประโยชน์รวมให้กับสังคมผ่านกลไกทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้ ในด้าน เสรีภาพทางเศรษฐกิจ (Economic Freedom) แนวคิดนี้เน้นความสำคัญของเสรีภาพทางเศรษฐกิจ โดยบุคคลและธุรกิจสามารถทำการตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิต การบริโภค และการลงทุนได้โดยไม่ต้องพึ่งพาการควบคุมจากภาครัฐ เสรีภาพนี้เป็นแรงขับเคลื่อนหลักในการสร้างสรรค์นวัตกรรมและการปรับตัวทางเศรษฐกิจ รวมไปถึงการจัดสรรทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ (Efficient Resource Allocation) การที่บุคคลและธุรกิจต่าง ๆ แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจะส่งผลให้ทรัพยากรถูกจัดสรรอย่างมีประสิทธิภาพที่สุดไปยังพื้นที่ที่มีความต้องการและมีประโยชน์มากที่สุดในระบบเศรษฐกิจ โดยไม่จำเป็นต้องมีการควบคุมหรือวางแผนจากภาครัฐ และกลไกราคาเป็นเครื่องมือชี้นำ (Price as a Signal) ราคาที่เกิดขึ้นจากกลไกอุปสงค์และอุปทานเป็นเครื่องมือสำคัญในการชี้นำผู้ผลิตและผู้บริโภคในตลาด ราคาที่เพิ่มขึ้นแสดงถึงความต้องการที่สูงขึ้น ในขณะที่ราคาที่ลดลงแสดงถึงอุปทานที่มากเกินไป สิ่งนี้ทำให้ตลาดสามารถปรับตัวเข้าสู่สมดุลได้เองโดยอัตโนมัติ ซึ่งนำไปสู่ผลประโยชน์ส่วนตัวนำไปสู่ผลประโยชน์ส่วนรวม (Private Interest Leads to Public Good) การที่แต่ละคนมุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตัวในระบบเศรษฐกิจไม่ได้เป็นอันตรายต่อสังคม กลับกัน เมื่อผู้ประกอบการมุ่งหวังทำกำไร พวกเขาจำเป็นต้องผลิตสินค้าที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค ทำให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในภาพรวม เช่น การสร้างงานและการเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร รวมถึงการลดบทบาทของการแทรกแซงจากภาครัฐ (Minimizing Government Intervention) สมิธเชื่อว่าการแทรกแซงของภาครัฐในตลาดเสรีมักจะทำให้เกิดความไม่มีประสิทธิภาพและข้อจำกัดในการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจ รัฐบาลควรมีบทบาทเพียงแค่การปกป้องสิทธิทรัพย์สินและการรักษากฎหมายเพื่อให้ตลาดสามารถทำงานได้อย่างเสรีและ

มีประสิทธิภาพ และสร้างความเชื่อในระบบตลาดเสรี (Faith in Free Market) แนวคิดมือที่มองไม่เห็นสะท้อนถึงความเชื่อมั่นในระบบตลาดเสรี ที่ไม่จำเป็นต้องมีการวางแผนหรือการควบคุมจากส่วนกลาง ตลาดสามารถแก้ไขปัญหาของตัวเองได้ด้วยกลไกธรรมชาติของการแข่งขัน การผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนอย่างเสรี และการเพิ่มประสิทธิภาพและนวัตกรรม (Promoting Efficiency and Innovation) การแข่งขันในตลาดเสรีกระตุ้นให้ผู้ผลิตต้องปรับปรุงคุณภาพสินค้า ลดต้นทุน และนำเสนอสิ่งใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนา นวัตกรรมและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง

ข้อโต้แย้งของแนวคิดมือที่มองไม่เห็นของ อัดัม สมิธ ที่ว่า การใช้แนวคิดมือที่มองไม่เห็นของอัดัม สมิธ เป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐศาสตร์และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจเสรี แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์หลายประการที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยม ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาการแสวงหากำไรส่วนตัวโดยเสรีอาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เพราะทรัพยากรอาจถูกสะสมอยู่ในมือของคนกลุ่มเล็ก ๆ ในขณะที่คนกลุ่มใหญ่อาจมีรายได้ต่ำและขาดโอกาส การแทรกแซงของรัฐบาลและการควบคุมตลาด อัดัม สมิธ เน้นให้รัฐมีบทบาทจำกัด แต่ในความเป็นจริง การไม่แทรกแซงของรัฐบาลอาจทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น การผูกขาด การค้าที่ยุติธรรมไม่ได้ และการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบแรงงาน การแบ่งงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต แต่ในบางกรณี การแบ่งงานอาจนำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบแรงงานและเงื่อนไขการทำงานที่ไม่ดี และความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ระบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับการแสวงหากำไรอาจไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษ

แนวคิดเศรษฐศาสตร์ ในมุมมองของพุทธจริยศาสตร์

เนื่องจากมนุษย์มีตัวตน และอาศัยอยู่ร่วมกันเกิดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจขึ้น จึงเป็นคำถามที่ว่า กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจของมนุษย์แบบพุทธนั้นเป็นอย่างไร แน่นอนว่า เศรษฐกิจนั้นมีการทำกำไรสูงสุดเป็นเป้าหมาย แต่ในการนำไปสู่เป้าหมายนั้น มีมนุษย์องค์ประกอบสำคัญ ฉะนั้นต้องมีการนำศีลธรรมเข้ามาตรวจสอบหรือไม่ เพราะอาจทำให้มนุษย์นั้นถูกเอารัดเอาเปรียบ รวมถึงการเอารัดเอาเปรียบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลต่อความยั่งยืนได้ ฉะนั้นกลับมาสู่จริยศาสตร์เศรษฐกิจกับคำถามที่ว่า เศรษฐศาสตร์ธุรกิจ การบริหาร หรือการทำธุรกิจนั้น ควรทำตามหลักจริยศาสตร์หรือไม่

ผู้วิจัยคิดว่า เราพอจะกำหนดรูปแบบของเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมได้ว่าเป็น “ระบบเศรษฐกิจแบบผสม” (mixed economic system) คล้ายกับระบบทุนนิยมที่ใช้กันจริงโดยทั่วไปในปัจจุบันที่มีลักษณะผสมเช่นกัน เพราะพุทธธรรมให้การยอมรับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและเสรีภาพในการใช้ทรัพย์สินของปัจเจกบุคคลเช่นเดียวกับทุนนิยม แต่ก็เห็นความจำเป็นของรัฐในเรื่องเศรษฐกิจ คล้ายกับแนวคิดรัฐนิยม ซึ่งเมื่อผนวกกับการเน้นศีลธรรมและคุณค่าของมนุษย์ เราอาจเรียกระบบเศรษฐกิจแบบนี้ว่าเป็น “ธัมมิกเศรษฐนิยม” ก็ได้ หรืออาจเรียกได้อีกหลายชื่อแล้วแต่จะเน้นจุดใด เช่น ถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่ใช้ปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญก็อาจเรียกว่า “ปัญญานิยม” อย่างที่อภิชาติ ปันธเสน เรียกก็ได้ ถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่มุ่งสร้างบุญหรือลดกิเลสก็อาจเรียกว่า “บุญนิยม” อย่างที่ชาวสันตโตโสภณเรียกก็ได้ และถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่ยึดหลักความพอเพียงคล้ายกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็อาจเรียกว่า “เศรษฐศาสตร์พอเพียง” ก็ได้

ดังนั้น แนวคิดทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนาจึงอาจเรียกได้หลายอย่าง เช่น “พุทธเศรษฐศาสตร์” “ธัมมิกเศรษฐศาสตร์” “เศรษฐศาสตร์บุญนิยม” หรือ “เศรษฐศาสตร์พอเพียง” ก็แล้วแต่จะเลือกจุดที่จะเน้น (อภิชัย พันธเสน, 2558)

หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมหรือความจริงที่ปรากฏตามที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้เนื่องด้วยหลักพุทธธรรมมีทั้งแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกิจกรรม หรือความเป็นไปทางด้านเศรษฐศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ โดยไม่เกี่ยวกับเรื่องศีลธรรมโดยตรง และแนวคิดที่เป็นเรื่องศีลธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์หรือเศรษฐกิจ ซึ่งมีหลักการสำคัญ ดังนี้

การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน พระพุทธศาสนามองว่าสิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ ล้วนมีความสัมพันธ์และต้องอาศัยกันในการอยู่รอด เศรษฐศาสตร์ กล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งในฐานะเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ก็เช่นกัน ไม่ได้แยกต่างหากจากกิจกรรมอื่น ๆ กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งเมื่อพูดกันอย่างกว้าง ๆ กิจกรรมของมนุษย์ก็มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์และผลกระทบต่อกัน กิจกรรมเหล่านี้จึงมีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ตลอดถึงโลกโดยส่วนรวมด้วย ความรู้และความชำนาญในด้านต่าง ๆ จึงมีความสัมพันธ์กันด้วย

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วย องค์ประกอบ 3 อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม และสังคม เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นต้องมีความสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจรก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้ง 3 อย่างนี้ต้องประสานกันและเกื้อกูลกันในการดำรงอยู่ด้วยกันและเดินไปด้วยกัน

เป้าหมายของพุทธเศรษฐศาสตร์ ให้ความสำคัญแก่เรื่องทางจิตวิญญาณและคุณค่าของมนุษย์มากกว่าวัตถุ เป้าหมายทางเศรษฐกิจตามทัศนะพุทธธรรมจึงไม่ใช่กำไรสูงสุดที่เป็นเรื่องวัตถุ แต่เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณโดยเฉพาะเรื่องบุญและอิสรภาพทางจิต ตลอดถึงคุณธรรมอื่น ๆ มีความเมตตา กรุณา เป็นต้น การช่วยเหลือผู้อื่นและสังคมที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือมิติทางจิตวิญญาณของมนุษย์

พุทธเศรษฐศาสตร์มองว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ได้มีเป้าหมายอยู่ที่วัตถุหรือการหากำไรสูงสุด แต่เป็นเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำคือความสามารถในการหาหนทางที่ไม่บกพร่อง การพึ่งตนเอง และความขยันอดทน เป็นต้น ไปจนถึงระดับสูงคือความหลุดพ้นเป็นอิสระจากบ่วงแห่งความยึดติดทั้งมวล การทำงานจึงมีคุณค่าในตัวของมันเอง เพราะเป็นการทำหน้าที่ซึ่งเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนประการหนึ่ง ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า การทำงานก็คือการหาหนทาง ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนเรื่องทศ 6 ที่สอนเรื่องหน้าที่ที่พึงกระทำตามความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจด้วย นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน และความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว ในเรื่องการทำงาน การหาหนทางที่ตามหลักคำสอนเรื่องทศ 6 นี้ยังแสดงถึงการ

ยอมรับความสำคัญของคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์หรือ “มิตรภาพ” ซึ่งจัดเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณที่มีอาจซื้อหาด้วยเงินทอง และมีกฎมองข้ามหากเราเผลอไปมุ่งหากำไรทางด้านวัตถุ

องค์ประกอบสำคัญ อันได้แก่ ความพอเพียง (Sufficiency) การบริหารจัดการทรัพยากรและทรัพย์สินโดยคำนึงถึงความพอเหมาะ ไม่ฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น และสนับสนุนการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและมีจริยธรรม เช่น การหลีกเลี่ยงการบริโภคเกินตัวหรือการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม รวมถึงเรื่องสัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือสร้างความเสียหายต่อสังคม ส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีคุณธรรม เช่น การผลิตสินค้าที่ไม่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค เป็นต้น การให้ทานและการแบ่งปัน (Generosity and Sharing) การแบ่งปันทรัพย์สินหรือทรัพยากรแก่ผู้ที่ขาดแคลน สนับสนุนการสร้างระบบเศรษฐกิจที่ลดความเหลื่อมล้ำ เช่น การทำธุรกิจที่ให้ความสำคัญกับสังคมและชุมชน การมีอริยทรัพย์ (Noble Wealth) ความมั่งคั่งที่แท้จริงไม่ได้วัดจากทรัพย์สินภายนอก แต่คือคุณธรรมและจิตใจที่ดี เช่น ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา แนวคิดนี้กระตุ้นให้มองความมั่งคั่งในเชิงจริยธรรมมากกว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจ และการบริหารจัดการตามหลักอุฏฐานสัมปทา (Diligence) การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรและรอบคอบ เพื่อสร้างรายได้ที่มั่นคง ส่งเสริมการวางแผนการเงินและการใช้จ่ายอย่างมีวินัย และความสมดุลระหว่างวัตถุและจิตใจ เศรษฐกิจในมุมมองพุทธไม่ได้มุ่งเน้นแต่การเพิ่มพูนทรัพย์สิน แต่ต้องสร้างความสงบสุขในจิตใจด้วย การบริโภคที่สมเหตุสมผลและไม่สร้างความทุกข์ต่อตนเองหรือผู้อื่น และมุ่งเน้นไปถึงเรื่อง การพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ส่งเสริมให้บุคคลและชุมชนพัฒนาตนเอง โดยไม่พึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกเกินไป การพึ่งพาตนเองช่วยลดความเปราะบางทางเศรษฐกิจและเสริมสร้างความมั่นคงในระยะยาว และการมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมและธรรมชาติ ส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่ช่วยลดการทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

จากการที่พุทธเศรษฐศาสตร์ยึดศีลธรรมเป็นหลักการสำคัญ การดำเนินการทางเศรษฐกิจใด ๆ จึงต้องอยู่ภายในกรอบของศีลธรรม ต้องไม่ผิดจริยธรรมหรือจรรยาบรรณต่าง ๆ อย่างน้อยก็ในระดับที่สังคมยอมรับได้ หรือไม่มีผลกระทบต่อสังคมจนเกิดความเสียหายรุนแรง หลักศีลธรรมหรือความชอบธรรมจึงเป็นหลักสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ดังที่ปัจจุบันนิยมพูดถึง “ธรรมาภิบาล” (good governance) หรือ “บรรษัทภิบาล” (corporate governance) ที่เป็นหลักการบริหารหรือกระบวนการตัดสินใจที่ดีงาม คือดำเนินงานเพื่อสาธารณะและถูกต้องตามหลักศีลธรรมและมนุษยธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนายั่งยืน (sustainable development) ปรีชา ช่างขวัญยืน แสดงความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า ความสุขที่คนในระบบทุนนิยมกลุ่มหลนนั้นพุทธศาสนายอมรับให้มีได้ในขอบเขตจำกัด และแม้ในระดับที่เป็นความสุขของคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสถึงคุณค่าอื่นที่ยิ่งกว่าการได้เสพสุขทางกาย ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่ว่าด้วยเรื่องสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง เพราะสุขจากความมั่งคั่งมีธรรมกำกับก็ต้องเป็นทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต เป็นของชอบธรรม สุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ก็คือสุขจากการที่ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน เลี้ยงดูผู้ที่อยู่ในความดูแล ทำสิ่งดีงามและสุขจากความไม่เป็นหนี้ก็ทำให้ไม่เป็นภาระแก่คนรอบข้างที่ จะต้องใช้หนี้ให้หากตัวเองพิการหรือตายไป การดำเนินการทางเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมจึงประกอบไปด้วยคุณธรรมและความดีงามต่าง ๆ ทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดองค์รวมของพุทธ

ศาสนา คุณค่าทางจิตวิญญาณจึงเป็นทั้งแรงกระตุ้น และเป็นกรอบหรือหลักการที่ต้องมาคู่กับหลักศีลธรรมสำหรับการดำเนินการทางด้านเศรษฐกิจ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2545)

ข้อโต้แย้งของแนวคิดมือที่มองไม่เห็น ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ ที่ว่า แนวคิดมือที่มองไม่เห็น ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ มองว่า เปรียบเสมือน “ตัณหา” เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในพุทธศาสนา หมายถึง ความติดใจอยาก ความยินดี ยินร้าย หรือติดในรสอร่อยของโลก ประกอบด้วย ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ เพลิดเพลินยิ่งนักในอารมณ์นั้น ๆ และ ตัณหาย่อมเจริญแก่ผู้ประพฤติดีประมาท ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ครอบงำบุคคลใด ความโศกทั้งหลายย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น ดังนั้น ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นบ่อย ๆ เมื่อบุคคลยังถอนเชื้อตัณหาไม่ได้

ในมุมมองของพุทธจริยศาสตร์ มีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกผู้ยังมีกิเลส กล่าวคือ トラบใดที่ยังเป็นปุถุชนคนมีกิเลสหนาก็ย่อมมีโอกาสทำกรรมชั่วบ้าง กรรมดีบ้าง ชีวิตก็จะเวียนว่ายตายเกิดและรับผลแห่งการกระทำของตนในสังสารวัฏ เพราะสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก

อภิปรายผลการวิจัย

แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ นั้นเริ่มจากการวิเคราะห์ตลาดเสรีของอดัม สมิธ เป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่เน้นการปล่อยให้ตลาดดำเนินการอย่างเสรี โดยอาศัย “กลไกตลาด” ซึ่งขับเคลื่อนด้วยแรงจูงใจส่วนบุคคล เช่น ผลกำไร ความต้องการสินค้า และการแข่งขันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค แนวคิดนี้เชื่อว่าหากทุกคนแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวอย่างมีเหตุผล จะนำไปสู่การพัฒนาความมั่งคั่งและประโยชน์แก่สังคมโดยรวม โดยมีแนวคิดเรื่อง “มือที่มองไม่เห็น (Invisible Hand)” ในมุมมองของพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งเน้นเรื่องคุณธรรมและความสมดุลของชีวิต ตลาดเสรีของอดัม สมิธ มีทั้งข้อดีและข้อจำกัดที่ต้องนำมาปรับให้เข้ากับหลักธรรม ดังนี้

จุดร่วมระหว่างตลาดแนวคิดมือที่มองไม่เห็นกับพุทธจริยศาสตร์ คือการแสวงหาประโยชน์ร่วมกัน โดยตลาดเสรีสนับสนุนให้แต่ละคนสร้างผลประโยชน์ส่วนตน แต่เมื่อดำเนินการอย่างมีจริยธรรมและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็สามารถสอดคล้องกับหลักพุทธ เช่น สัมมาอาชีวะ (การประกอบอาชีพที่ถูกต้อง) และอัทธจริยา (การช่วยเหลือกันในทางเศรษฐกิจ) หากตลาดดำเนินการโดยยึดหลักทาน (การให้) และกรุณา (ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น) ตลาดเสรีสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยังประโยชน์แก่สังคมโดยรวม และความสำคัญของแรงจูงใจส่วนบุคคล ความคิดของอดัม สมิธ ที่ว่าแรงจูงใจของปัจเจกบุคคลขับเคลื่อนเศรษฐกิจ สอดคล้องกับหลักพุทธที่ส่งเสริมความพยายามส่วนตัว (วิริยะ) และความรับผิดชอบต่อตนเอง (อัตตานุภเว อูปมัง กเร) เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่และชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งยังมีข้อจำกัดของตลาดเสรีในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ คือ ความโลภและการแสวงหากำไรเกินพอดี ตลาดเสรีเปิดโอกาสให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคขับเคลื่อนตลาดด้วย “ความต้องการ” ซึ่งอาจนำไปสู่การส่งเสริม โลภะ (ความโลภ) และตัณหา (ความอยาก) พุทธจริยศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าความต้องการที่ไร้ขอบเขตและการบริโภคเกินพอดีอาจนำไปสู่ความทุกข์และปัญหาทางสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำและการเบียดเบียนธรรมชาติ

ในด้านการแข่งขันที่ขาดจริยธรรมในตลาดเสรี การแข่งขันอาจทำให้เกิดการเอาเปรียบ เช่น การหลอกลวงผู้บริโภค การกดราคาแรงงาน หรือการทำลายคู่แข่ง ซึ่งขัดกับหลัก สัมมากัมมันตะ

(การกระทำที่ถูกต้อง) และ สัมมาวาจา (การพูดที่ถูกต้อง) พุทธจริยศาสตร์เน้นการทำธุรกิจที่โปร่งใส และเป็นธรรม ซึ่งอาจขัดแย้งกับบางรูปแบบของตลาดเสรีที่มุ่งเน้นแต่ผลกำไร

ในด้านการละเลยสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลาดเสรีมักไม่คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินจำเป็น หรือการปล่อยให้เกิดตลาดสร้างความเหลื่อมล้ำ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นเรื่องสำคัญ และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจควรตั้งอยู่บนความเมตตาและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม

การปรับใช้แนวคิดมือที่มองไม่เห็นในมุมมองพุทธจริยศาสตร์นั้น ตลาดเสรีที่มีคุณธรรม ต้องมีการกำกับดูแลเพื่อป้องกันการเอาเปรียบ การผูกขาด หรือการหลอกลวง เช่น การสร้างระบบที่โปร่งใส การออกกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค และการสนับสนุนผู้ประกอบการที่รับผิดชอบต่อสังคม รวมถึงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่กับตลาดเสรี ตลาดเสรีสามารถสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอประมาณ ความมีเหตุผล และภูมิคุ้มกัน โดยการลดการบริโภคเกินจำเป็นและส่งเสริมการพึ่งพาตนเองในระดับชุมชน และการสร้างสมดุลระหว่างกำไรและคุณค่า ผู้ประกอบการและผู้บริโภคควรดำเนินการโดยยึดหลัก มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในระดับที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นหรือสิ่งแวดล้อม

พุทธจริยศาสตร์เห็นด้วยกับแนวคิดมือที่มองไม่เห็นที่ว่าสามารถดำเนินการได้ โดยมีการควบคุมให้สอดคล้องกับหลักธรรม เช่น สัมมาอาชีวะ ความพอเพียง และความเมตตา ยึดหลัก มัชฌิมาปฏิปทา เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในระดับที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และเพื่อบรรลุเป้าหมายของมนุษย์ คือการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง และไม่เห็นด้วยที่ว่าแรงจูงใจจากผลประโยชน์ส่วนตนเพียงอย่างเดียวจะนำไปสู่ความดีงามโดยอัตโนมัติ หากระบบเศรษฐกิจขับเคลื่อนด้วยความโลภ โดยไม่มีศีลธรรมมาควบคุม ก็อาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ การเอาเปรียบ และความทุกข์ของคนจำนวนมากได้ในที่สุด

พุทธจริยศาสตร์ได้เสนอทางสายกลางในระบบเศรษฐกิจ แทนที่จะพึ่งพา “มือที่มองไม่เห็น” เพียงอย่างเดียว พุทธจริยศาสตร์เสนอแนวทาง เช่น เศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ซึ่งเน้นความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน รวมถึง สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) คือการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และการให้ทาน (Giving) และเมตตาธรรม เป็นแนวคิดที่เสริมสร้างสังคมให้อื้อเพื่อแผ่กันมากกว่าการแสวงหากำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความจิตเจตนาอื่น ๆ ของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่น ๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545)

ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์อาจยอมรับว่าตลาดมีศักยภาพในการจัดสรรทรัพยากรได้ดี แต่ก็เห็นว่าจำเป็นต้องมีหลักศีลธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมเข้ามากำกับ มิฉะนั้นแล้ว “มือที่มองไม่เห็น” อาจกลายเป็น “มือที่มองไม่เห็นของความโลภ” ซึ่งนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมและความทุกข์ในสังคม

ในทัศนะผู้วิจัย มองว่า แนวคิดมือที่มองไม่เห็น แม้จะสะท้อนธรรมชาติด้านหนึ่งของมนุษย์ได้อย่างเป็นจริง แต่ก็ยังมีข้อจำกัดและข้อขัดแย้งกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

ในด้านหนึ่ง ผู้วิจัย เห็นด้วย ว่า มนุษย์ในระดับพื้นฐานย่อมมีแรงขับเคลื่อนจากความต้องการส่วนตน ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธจริยศาสตร์ที่ระบุว่ามนุษย์ผู้ยังเป็น “ปุถุชน” ย่อมมีกิเลส ตัณหา และอุปาทานเป็นเครื่องกำกับ ดังนั้น การที่ระบบเศรษฐกิจจะดำเนินไปด้วยแรงจูงใจเหล่านี้จึงไม่ใช่เรื่องผิดธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม การยอมรับความจริงข้อนี้ ไม่ได้แปลว่าควรส่งเสริมหรือให้ความเป็นธรรมกับระบบที่ปล่อยให้กิเลสเป็นตัวกำกับการพัฒนาอย่างไร้ขอบเขต

ผู้วิจัย ไม่เห็นด้วย กับแนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นในระดับหลักการ เนื่องจากพุทธจริยศาสตร์ถือว่า การกระทำที่ขับเคลื่อนด้วยความโลภ ความหลง และความเห็นแก่ตัว แม้จะสร้างผลผลิตภายนอกได้ ก็ไม่อาจนำไปสู่ “ความเจริญ” ที่แท้จริงได้ เพราะเป็นการพัฒนาแบบไม่มีจุดหมายทางจิตวิญญาณ ขัดแย้งกับหลัก “มัชฌิมาปฏิปทา” และ “อิทัปปัจจยตา” ที่เน้นการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยอย่างมีสติและเมตตา แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นในความหมายของพุทธจริยศาสตร์ จึงอาจเปรียบได้กับ “กระแสของอวิชชา” ที่ชักนำให้มนุษย์หลงใหลในวัตถุ โดยเข้าใจผิดว่านั่นคือความสุข

นอกจากนี้ ระบบตลาดที่ขับเคลื่อนด้วยผลประโยชน์ส่วนตน ยังส่งเสริมการแข่งขัน การบริโภคนิยม และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นรากเหง้าของความทุกข์ในระดับโครงสร้าง ที่พุทธจริยศาสตร์เรียกว่า “ทุกข์จากระบบ” ไม่ใช่เพียงปัญหาส่วนบุคคล ความเชื่อที่ว่าปล่อยให้แต่ละคนแสวงหากำไรโดยอิสระจะนำไปสู่ประโยชน์รวมโดยอัตโนมัติ นั้น จึงถือเป็นความเข้าใจผิดที่ขาด “ปัญญา” ในเชิงพุทธ

ดังนั้น ในทัศนะของผู้วิจัย สรุปว่า แนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธ อาจมีคุณค่าในเชิงอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในระบบเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่อาจถือเป็นแนวทางที่เหมาะสมต่อการสร้างสังคมที่เจริญทั้งด้านวัตถุและจิตใจตามแนวทางพุทธจริยศาสตร์ได้ ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม ความพอเพียง และเมตตา มากกว่าการปล่อยให้กิเลสเป็นกลไกหลักของระบบแนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธ สามารถนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้หรือไม่?

แนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” (Invisible Hand) ของ อดัม สมิธ เน้นว่าการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนในระบบตลาดเสรีจะนำไปสู่ผลประโยชน์ของสังคมโดยรวมโดยอัตโนมัติ อย่างไรก็ตาม เมื่อนำมาวิเคราะห์ในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งต้องคำนึงถึง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จะพบว่าแนวคิดนี้ มีทั้งข้อดีและข้อจำกัด ดังนี้

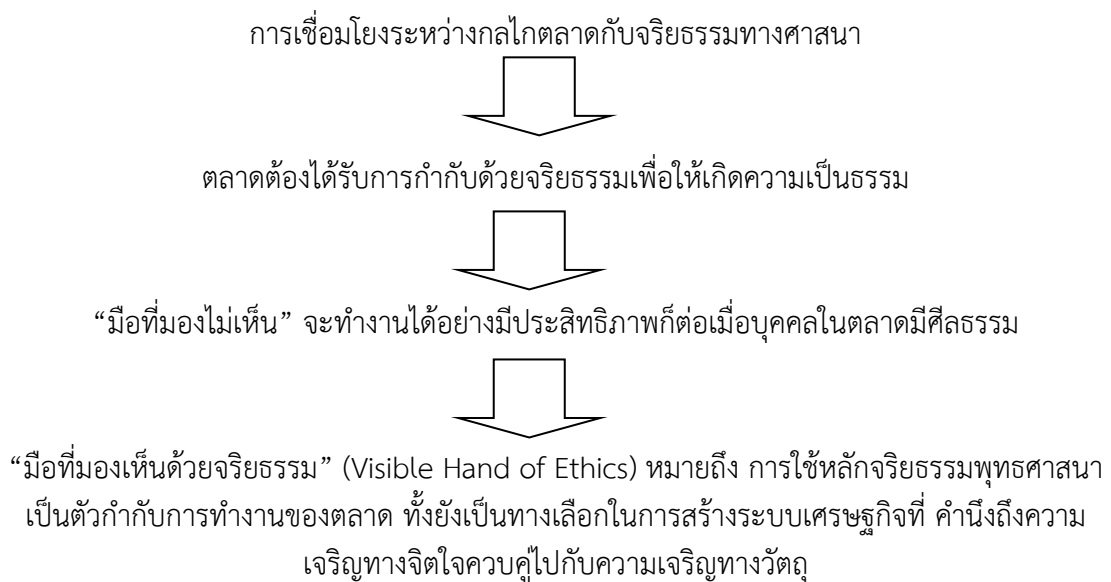
แนวคิดของอดัม สมิธ สามารถส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในการส่งเสริมกลไกตลาดและนวัตกรรม ช่วยกระตุ้นให้ภาคธุรกิจแข่งขันกันพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ธุรกิจที่ต้องการกำไรสูงสุดอาจลงทุนในเทคโนโลยีสะอาด เช่น พลังงานหมุนเวียน หรือกระบวนการผลิตที่ลดการปล่อยมลพิษ หากตลาดมีแรงจูงใจที่เหมาะสม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การเติบโตของอุตสาหกรรมพลังงานแสงอาทิตย์และรถยนต์ไฟฟ้า ที่เกิดจากการแข่งขันของภาคเอกชน แต่ก็ข้อจำกัดของแนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ ตลาดเสรี

อาจไม่สามารถปกป้องสิ่งแวดล้อมได้อย่างเพียงพอ การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และตลาดเสรี อาจไม่สามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ทั้งหมด

ดังนั้น แนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธ สามารถนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ แต่ต้องมีการกำกับดูแลที่เหมาะสม เพื่อให้แน่ใจว่าตลาดทำงานในทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม และสังคม หากปล่อยให้ตลาดทำงานโดยไม่มีการควบคุม อาจเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำ และการละเลยบริการสาธารณะ ซึ่งจะทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน แต่ถ้ารัฐบาลใช้แรงจูงใจที่เหมาะสม และภาคธุรกิจมีจริยธรรม ตลาดเสรีสามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างยั่งยืน และเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

บทสรุป

พุทธจริยศาสตร์ ไม่ปฏิเสธ ว่าความพยายามของปัจเจกชนสามารถก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมได้ อย่างไรก็ตาม พุทธจริยศาสตร์ ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าแรงจูงใจจากผลประโยชน์ส่วนตนเพียงอย่างเดียวจะนำไปสู่ความดีงามโดยอัตโนมัติ ในพุทธศาสนา ความโลภ (โลภะ) ถือเป็นกิเลส ดังนั้นหาก ระบบเศรษฐกิจขับเคลื่อนด้วยความโลภ โดยไม่มีศีลธรรมมาควบคุม ก็อาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ การเอาเปรียบ และความทุกข์ของคนจำนวนมากได้ในที่สุด พุทธจริยศาสตร์ได้เสนอทางสายกลางในระบบเศรษฐกิจ แทนที่จะพึ่งพา “มือที่มองไม่เห็น” เพียงอย่างเดียว พุทธจริยศาสตร์เสนอแนวทาง เช่น เศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ซึ่ง เน้นความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน รวมถึง สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) คือการ ประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และการให้ทาน (Giving) และเมตตาธรรม เป็นแนวคิดที่ เสริมสร้างสังคมให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากกว่าการแสวงหากำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว ในทัศนะของ ผู้วิจัย สรุปว่า แนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธ อาจมีคุณค่าในเชิงอธิบายพฤติกรรมของ

มนุษย์ในระบบเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่อาจถือเป็นแนวทางที่เหมาะสมต่อการสร้างสังคมที่เจริญทั้งด้านวัตถุและจิตใจตามแนวทางพุทธจริยศาสตร์ได้ ผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม ความพอเพียง และเมตตา มากกว่าการปล่อยให้กิเลสเป็นกลไกหลักของระบบ

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1.1 การเน้นให้กลไกตลาดเสรีตามแนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” ของอดัม สมิธ สามารถดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ละเลยมิติทางจริยธรรมและความเป็นธรรมทางสังคม ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ (สัมมาอาชีวะ, เมตตาธรรม, มัชฌิมาปฏิปทา ฯลฯ) จึงควรมีการออกแบบนโยบายที่ผสมผสานหลักเศรษฐศาสตร์และจริยศาสตร์เข้าด้วยกัน

1.2 การปรับแนวคิดการทำธุรกิจให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ การพัฒนาแนวคิดความดีให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ควรจะเน้นที่การสร้างการเรียนรู้และการเข้าใจหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น การทำความดีที่ไม่มุ่งหวังผลตอบแทนจากภายนอก โดยการฝึกสติ สมาธิ และการเข้าใจธรรมชาติของการมีชีวิตในสังคมร่วมสมัย

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาวิเคราะห์ The Wealth of Nations ของอดัม สมิธ เพื่อทำความเข้าใจเจตนารมณ์ดั้งเดิมของแนวคิด “มือที่มองไม่เห็น” และเปรียบเทียบกับการศึกษาในยุคปัจจุบัน การพิจารณาว่า อดัม สมิธไม่ได้มองเฉพาะกลไกตลาดเสรี แต่ยังให้ความสำคัญกับศีลธรรมในสังคม โดยศึกษาร่วมกับงานของเขาก็คือ The Theory of Moral Sentiments

2.2 ควรศึกษาศึกษาความสามารถในการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องมือที่มองไม่เห็นของอดัม สมิธ ในมุมมองพุทธจริยศาสตร์ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะในด้านการสร้างความสงบสุขและการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาแนวทางการสร้างสังคมที่ดี

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

เล่มที่ 10, 13, 20, 22, 29. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต). (2545). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง.

อภิชัย พันธเสน, (2558). *พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์*

สาขาต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

Adam Smith, 1937. *The Wealth of Nations*. USA: The Modern Library of Random House, Inc.,

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2545), พุทธนิยมกับพุทธศาสนา. *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 9(1), หน้า 4-96.

บัณฑิต นิจถาวร. (2566). 300 ปี "อดัม สมิธ" 247 ปีระบบทุนนิยม. *ไทยโพสต์*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2568 จาก <https://www.thaipost.net/economy-news/415474/>.

David Ricardo. (1951). *Principles of Political Economy and Taxation*. Piero Sraffa (ed.). *The Works and Correspondence of David Ricardo, Volume 1*. Cambridge University Press,

McLellan, David. (1980). *Marx Before Marxism*. (Second ed.), London: The Macmillan Press Ltd.,